

УДК 343.137

Г.М. ПИЛИПЕНКО, Донецький національний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТІВ

Ключові слова: кримінальне провадження, залучення експерта, принципи (засади) кримінального провадження, диспозитивність, змагальність, незалежність судового експерта, сторона обвинувачення, сторона захисту

Проблема засад (принципів) кримінального провадження є однією з ключових у науці кримінального процесу. Як справедливо зазначала Т.Н. Добровольська, якщо ми хочемо пізнати, яким є кримінальний процес держави, то маємо встановити, якими є принципи, що визначають зміст цього процесу [1, с.5]. Вихідним моментом у цьому випадку є поняття засади (принципу) кримінального процесу. Його не містить ні Конституція України, ані чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (у КПК 1960 р. також не розкрито поняття принципу кримінального процесу). Наукою, зрештою, донині не вироблено єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття. «Принцип» – термін латинського походження, що дослівно означає «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки» [2, с.515].

Принципи кримінального процесу слушно ототожнюють із такими поняттями, як «засади», оскільки їх лексичне значення є досить близьким. Так, «засади» розуміють як вихідне, головне положення, принцип, основу світогляду, правило поведінки [3, с.304], а етимологічно вони ідентичні [4, с.365]. Зазначимо, що в Конституції України вжито обидва ці поняття (ч.2 ст.125, ч.3 ст.129). КПК України 1960 р. не містив статті, яка би узагальнювала основні керівні положення кримінального процесу.

В чинному ж КПК України така стаття з'явилася (ст.7) і називає вона ці положення загальними засадами кримінального провадження.

Метою пропонованої увазі роботи вважаємо визначення та аналіз окремих аспектів, пов'язаних із реалізацією загальних засад кримінального провадження (а саме диспозитивності та змагальності) під час залучення експертів сторонами кримінального провадження, у світлі нового кримінального процесуального законодавства; дослідження співвідношення названих засад із принципами судово-експертної діяльності (зокрема, з принципом незалежності судового експерта, гарантованим ст.4 Закону України «Про судову експертизу» [5]).

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена поступом судово-правової реформи, активним розробленням законопроектів, якими регульовано здійснення судочинства, і, безумовно, набуттям чинності новим КПК України, яким надано право залучати судового експерта та надавати його висновок суду кожній стороні кримінального провадження: тобто і стороні обвинувачення, і стороні захисту (статті 101, 243). За таких обставин необхідно визначитись із особливостями реалізації та співвідношення окремих принципів кримінального провадження саме під час залучення експертів.

Аналіз найновіших наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблеми, переконує, що питанням принципів (засад) кримінального провадження взагалі й принципів диспозитивності, змагальності та незалежності судового експерта зокрема в сучасній юридичній літературі приділено значну увагу [3, 6, 7]. Предметом дослідження науковців стають і загальні засади (принципи) судово-експертної діяльності [8–10]. Втім питання, пов'язані з реалізацією загальних засад кримінального провадження (а саме диспозитивності та змагальності) під час залучення експерта сторонами кримінального провадження, а також дослідження співвідношення названих засад із принципа-

ми судово-експертної діяльності (зокрема, з принципом незалежності судового експерта), правниками досліджені недостатньо.

Професор Л.М. Лобойко визначає принцип диспозитивності як правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, впливати на перебіг і результати кримінально-процесуальної діяльності, основним призначенням якого є забезпечення гнучкості та повноти захисту своїх прав заінтересованими суб'єктами процесу, а також стимулювання їх активності у захисті цих прав [6, с.9]. У ст.26 КПК України цей принцип закріплено як загальну засаду кримінального провадження (сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК).

Залучення експерта у кримінальний процес є певною формою реалізації принципу диспозитивності, сенс якого полягає в тому, що сторони кримінального провадження отримують право ініціювати кримінальне провадження, набувають необхідного для захисту своїх законних інтересів процесуального статусу та можливості на власний розсуд розпоряджатися своїми процесуальними правами – зокрема, надавати чи не надавати докази (висновок експерта як результат його залучення у кримінальний процес). Отже, сторони кримінального провадження мають вибір щодо залучення експерта у кримінальний процес. Маємо констатувати, що сторони все ж частіше обирають перший варіант.

Як слушно зазначив В.Г. Гончаренко, авторитет висновків експертів є непересічним, оскільки в них зосереджена передова наукова думка і надійний досвід професіоналів. Відтак, попри те, що у вітчизняному кримінальному процесі жоден із доказів не має заздалегідь визначеної сили, під час оцінки доказів суб'єктами доказування висновок експерта мимоволі набуває особливого значення, отримує особливу довіру. Це явище доволі просто пояснити з позицій психології, але в теоретико-при-

кладному сенсі непохитність принципів під час залучення експертів повинна бути безумовною [8, с.2].

Відтак, якщо сторона кримінального провадження зауважила як необхідне залучення експерта для проведення експертних досліджень, засада диспозитивності полягає у виборі певного експерта або ж експертної установи. Втім на цьому етапі можуть існувати певні обмеження розглядуваного принципу. Наприклад, криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертні дослідження можуть проводити тільки експерти державних експертних установ.

Існує думка, що таке обмеження суб'єктів доказування у праві вибору експерта в галузі криміналістики, судової медицини і судової психіатрії суперечить принциповим нормам доказового права й повинно бути усунуте [11, с.17].

Статтею 22 КПК України закріплено, що кримінальне провадження здійснюється на засадах змагальності, а це передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Засада змагальності набуває прояву в реалізації протилежних за своїм змістом функцій обвинувачення й захисту. Тому сторона обвинувачення та сторона захисту задля обстоювання своїх інтересів наділені правами, які урівноважують їх процесуальні можливості. Рівноправність сторін під час залучення експерта в кримінальне провадження означає, що кожна з них користується однаковим обсягом процесуальних прав для здійснення своїх функцій і жодна зі сторін не має перед судом переваг щодо подання висновку експерта.

Тож, КПК 2012 р. запровадив змагальність кримінального провадження (зокрема, під час залучення експерта – статті 243, 244). Так, сторона обвинувачення залучає експерта за

наявності підстав для проведення експертизи, серед іншого й за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів для проведення експертизи (також і обов'язкової) на договірних умовах.

До судової змагальності існують різні підходи. В об'єктивному сенсі це форма дослідницького процесу, що сприяє повному та об'єктивному дослідженню обставин справи. Навпаки, за утилітарного підходу до змагальності суд не розв'язує питання, яка зі сторін обрала об'єктивно істинну позицію, а лише визначає, яка з них перемагає у двобої. Експертиза як засіб застосування наукових знань сприяє об'єктивізації судового доказування. За такого трактування її ролі в доказуванні однозначно є вимога відносно активної позиції суду та представників сторін у застосуванні спеціальних знань у формі експертизи з метою встановлення об'єктивної істини. Таким чином, принцип змагальності в судовому процесі реалізується, серед іншого, завдяки активній взаємодії суб'єктів кримінального провадження з експертом. Експертиза у змагальному процесі стає інструментом досягнення об'єктивної істини у справі [12, с.142].

Зрештою, змагальність під час залучення експертів у кримінальному провадженні полягає в можливості одночасного призначення та проведення експертиз експертами, залученими протилежними сторонами провадження.

Загалом новела кримінального процесуального законодавства щодо змагальності сторін під час залучення експертів у колах науковців та практиків отримала позитивну оцінку. Але, на нашу думку, є в цьому й негативні моменти: чинним КПК України зокрема не передбачено інформування стороною захисту «протилежної» сторони провадження про залучення нею експерта та відносно змісту завдання для вирішення експертизою.

Погоджуємося з О.М. Моїсєєвим, що на підставі аналізу статті 243, 244 чинного КПК виникає підозра, що результати експертизи можуть бути приховані стороною захисту, якщо вони їй не влаштовують. І це не відповідає об'єктивному характеру істини в змагаль-

ному судочинстві. Якщо висновки експертизи не увійшли до масиву доказової інформації, спільної для всіх суб'єктів кримінального процесу, це звужує обсяг об'єктивних підстав для ухвалення судом вірного рішення. Проблеми розбіжності позицій сторін можуть підлягати розв'язанню експертизою на підставі результатів порівняльного дослідження різних альтернатив щодо предмета експертного дослідження [12, с.145].

Можна зауважити, що суттєві складнощі з проведенням судової експертизи виникають у випадках, коли, наприклад, об'єктом дослідження є психіка людини (аналогічно до психологічної експертизи в умовах, коли сторона захисту бажає її проведення, сторона ж обвинувачення не вважає це за доцільне, а надто коли доводиться використовувати спеціальні технічні засоби на кшталт поліграфа, обов'язковою умовою застосування яких є забезпечення контакту з тілом особи, котра піддається перевірці, спеціальних датчиків, що фіксують її психофізіологічні характеристики). В умовах перебування людини під вартою не існує будь-яких правових обов'язків осіб, що здійснюють кримінальне провадження, створити умови для її якісного проведення експертами, котрі не є працівниками державних установ [13, с.33].

У випадках проведення експертних досліджень матеріальних об'єктів непоодинокими є ситуації, коли кількості матеріалу достатньо для проведення лише одного дослідження. За таких обставин принцип змагальності, на наше переконання, повинен бути підкріплений обов'язком особи, котра здійснює кримінальне провадження, забезпечити право зацікавлених осіб на залучення експертами вказаних ними осіб або на проведення судової експертизи в конкретній експертній установі шляхом призначення комісійної чи комплексної експертизи.

У ст.3 Закону України «Про судову експертизу» сформульовано основні принципи судово-експертної діяльності, серед яких важливе місце посідає принцип незалежності судового експерта. Саме він тісно пов'язаний із загальними засадами кримінального прова-

дження – диспозитивністю та змагальністю сторін, – оскільки гарантією незалежності експерта й правильності його висновку є, зокрема, існування установ судових експертиз, не залежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду.

Зазначене дозволяє реалізувати принцип змагальності судових експертів у судочинстві. На практиці набуває поширення проведення експертиз у недержавних установах незалежними експертами. Такі експертизи отримали назву й статус незалежних (альтернативних) конкурентних експертиз. Проте особливості призначення, проведення й використання результатів конкурентних експертиз у нашому процесі спричиняють певні проблеми. Перша з них – це правова регламентація проведення судових експертиз у недержавних експертних установах [14, с.211, 213].

Статтею 7 Закону України «Про судову експертизу» закріплено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, котрі не є працівниками зазначених установ.

Означене положення більш докладно сформульовано в Законі РФ – там йдеться про проведення експертиз державними експертами й «іншими експертами» в державних установах, інших установах і «поза» ними. Водночас «інший» експерт може бути залучений до участі в експертизі, яка проводиться в державних експертних установах (ДЕУ). Від такого поєднання експертиза не перестає вважатися проведеною в ДЕУ, проте висновок стає більш повним, об'єктивним, мотивованим, а отже конкурентоздатним за наявності у справі інших експертних висновків, висновків спеціалістів та інших даних [15, с.82].

Принцип незалежності судового експерта в кримінальному провадженні є забезпечуваним, серед іншого, громадським контролем за експертизою в кримінальному судочинстві, призначенням експертизи одному експерту (одній комісії) за клопотаннями сторін; експертним дослідженням вихідних даних, наданих сторонами на проведення експертизи, з

метою встановлення їх достовірності в аспекті відповідності механізму розглядуваної події.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що, безумовно, закріплення в чинному КПК України права кожній стороні кримінального провадження залучати експерта до процесу та надавати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, значно розширило дієвість принципів диспозитивності та змагальності, послугувавши надійним підмурівком для розвитку приватної експертної діяльності. До того ж, застосування стороною захисту, зокрема адвокатом, спеціальних знань у формі судової експертизи (альтернативної також) є надійним і дієвим засобом підвищення рівня ефективності функції захисту, сповнення живим змістом комплексу розглядуваних принципів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики / Т. Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит., 1971. – 200 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1985. – 797 с.
3. Навроцька В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу / В. Навроцька // Вісник Львівськ. ун-ту. – 2009. – Вип. 48. – С. 304–311. – (Серія юрид.).
4. Краткий этимологический словарь русского языка / под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1975. – 542 с.
5. Закон України «Про судову експертизу» : від 25.02.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
6. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : монографія / Л. М. Лобойко. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2004. – 216 с.
7. Тертишник В. М. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2001. – №5. – С. 26–34.

8. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні / В. Г. Гончаренко // Часопис Акад. адвокатури України. – 2011. – № 1 (10). – С. 1–5.

9. Клименко Н. І. Проблемні питання судової експертизи в Кримінальному процесуальному кодексі України / Н. І. Клименко // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 306–307.

10. Арешонков В. В. Загальні засади судової експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: порівняльно-правовий аналіз / В. В. Арешонков // Митна справа. – 2012. – № 6 (84). – Ч. 2 (Кн. 1). – С. 162–168.

11. Експертизи у судовій практиці : наук.-

практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

12. Моїсєєв О. М. Прагматична модель взаємодії сторін у змагальному процесі / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2012. – № 2 (28). – С. 141–146.

13. Сопілко І. Ю. Реалізація принципу змагальності під час здійснення судово-експертної діяльності в Україні / І. Ю. Сопілко // Економіка, фінанси, право. – 2012. – № 7. – С. 32–34.

14. Клименко Н. І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи / Н. І. Клименко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – № 11. – С. 211–216.

15. Иванова Т. В. Проблемы состязательности и независимости судебных экспертов в судопроизводстве РФ / Т. В. Иванова, Е. Н. Холопова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу». – Х. : ХНДІСЕ, 2008. – С. 81–90.

Пилипенко Г. М. Реалізація та співвідношення окремих принципів кримінального провадження під час залучення експертів / Г. М. Пилипенко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 473–477 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_79.pdf

Піддані розгляду проблемні питання щодо визначення й аналізу окремих аспектів, пов'язаних із реалізацією загальних засад кримінального провадження (а саме диспозитивності та змагальності) у випадку залучення експертів сторонами кримінального провадження, у світлі нового кримінального процесуального законодавства; дослідження співвідношення названих засад із принципами судово-експертної діяльності (зокрема, незалежності судового експерта).

Пилипенко Г.Н. Реализация и соотношение отдельных принципов при привлечении экспертов

Рассматриваются проблемные вопросы установления и анализа отдельных аспектов, связанных с реализацией общих принципов уголовного производства (а именно диспозитивности и состязательности) в случае привлечения экспертов сторонами уголовного производства, в свете нового уголовного процессуального законодательства; исследования соотношения названных принципов с принципами судебно-экспертной деятельности (в частности, независимости судебного эксперта).

Pylypenko G.N. Implementation and Correlation of Certain Principles of Criminal Proceedings during the Engagement of Experts

Examines the problematic issues concerning the definition and analysis of certain aspects related to the implementation of the general principles of criminal proceedings (namely dispositiveness and competitiveness) while engaging experts by the parties of criminal proceedings in light of the new criminal procedure law; researches the relationship of these forensic work principles (including independence of forensic expert).